

УДК 343.6:343.97

Катеринчук Катерина Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ: КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ

На підставі результатів аналізу думок українських науковців показано, що передумовою криміналізації діянь є кримінально-правові та кримінологічні чинники. Доведено, що саме ці чинники обумовлюють кримінальну відповідальність злочинів проти здоров'я особи.

Ключові слова: здоров'я; чинники; злочин; кримінальна відповідальність; Кримінальний кодекс України.

Основываясь на результатах анализа мыслей украинских ученых, показано, что предпосылкой криминализации действий выступают уголовно-правовые и криминалогические факторы. Доказано, что именно эти факты обуславливают уголовную ответственность преступлений против здоровья лица.

Ключевые слова: здоровье; факторы; преступление; уголовная ответственность; Уголовный кодекс Украины.

Єкладність наукового обґрунтування прийняття кримінально-правової норми полягає у віднайденні повноцінного втілення конкретних соціальних інтересів у правовій формі. Тому важливого значення набуває встановлення відповідності кожної кримінально-правової норми потребам суспільства та констатування ефективності її дії [1]. З огляду на зазначене, метою статті є дослідження обумовленості кримінально-правових і кримінологічних чинників злочинів проти здоров'я

особи, що відображають інтереси суспільства та в подальшому набувають вияву в законі.

Досліджуючи цю групу чинників, можна помітити, що більшість учених у своїх дослідженнях не виокремлюють кримінально-правові чинники. Серед таких теоретиків, наприклад, О. І. Белова [2], С. В. Гринчак [3], М. Г. Заславська [4], І. М. Копотун [5], О. О. Пашенко [6], В. І. Осадчий [7], І. Г. Швидченко [8] та ін. Окремі науковці розглядають їх у структурі кримінологічних чинників, однак ми пропонуємо виокремити їх, адже, досліджуючи кримінально-правові чинники, потрібно аналізувати кримінальні категорії, тобто ті, що притаманні саме кримінальному праву, а не кримінології.

Чимало науковців до кримінально-правових чинників включають: «а) ступінь суспільної небезпеки діянь; б) наявність ознак, що дають змогу визначити однорідність ... злочинних діянь; в) можливість впливу на діяння кримінально-правовими заходами; г) імплементація міжнародних кримінально-правових норм до національного законодавства» [9, с. 14–15]; «ступінь суспільної небезпеки діяння, стан нормативно-правового регулювання, можливість впливу на діяння кримінально-правовими заходами» [10, с. 37]; «негативні наслідки (соціальна ціна), у яких виявляється її суспільна небезпека та які характеризують її соціальну сутність» [11, с. 11]; суспільну небезпеку [12, с. 11; 13, с. 9–10; 14, с. 10–11; 15, с. 8]; ступінь суспільної небезпечності [16, с. 10; 17, с. 14]. Незважаючи на певну відмінність у визначенні цих чинників, слід констатувати однакостайність у включенні їх до переліку чинників, серед яких ступінь суспільної небезпечності та суспільна небезпека конкретного діяння. Терміни «суспільна небезпека» та «ступінь суспільної небезпечності» як головні ознаки злочину досліджували чимало вчених: А. А. Андрушко, О. М. Миколенко, В. І. Смирнов, Н. С. Юзікова та ін. Водночас варто зосередити увагу на цих термінах як основоположних чинниках кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи.

Так, М. Й. Коржанський суспільну небезпечність злочину розуміє як його об'єктивний прояв, зовнішню шкідливість, яку визначають: 1) суспільна цінність, важливість таких суспільних

відносин (об'єкта), на які спрямовано посягання; 2) характер та розмір заподіяної шкоди; 3) спосіб дії; 4) мотиви дії; 5) ступінь вини. Водночас ступінь суспільної небезпечності передбачає її кількість і визначається переважно способом учинення злочину та розміром заподіяної шкоди. Ступенем суспільної небезпечності вирізняються злочини одного виду [18, с. 120–121].

Суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину полягає в тому, що діяння або заподіює шкоду суспільним відносинам, які охороняє кримінальний закон, або передбачає реальну можливість заподіяння такої шкоди. Критеріями оцінки суспільної небезпечності, її ступеня є об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину [19, с. 77].

Дослідивши різні підходи до розуміння суспільної небезпечності, колектив авторів виокремив головні з них: «1) здатність заподіяти реальну шкоду правоохоронюваному об'єкту або створювати загрозу заподіяння такої шкоди; 2) наявність такої шкоди (реальної або потенційної) оцінюється з позиції всього суспільства, а не конкретного потерпілого. Саме тому небезпечність і називається суспільною; 3) шкода є наскільки значною, що загрожує основоположним суспільним цінностям, становить для них небезпеку. Для суспільної небезпечності злочину характерними є два показники – її характер (якісний критерій (якісна ознака), що залежить від важливості, тобто суспільної цінності, об'єкта злочину) та ступінь (кількісний критерій (кількісна ознака), що визначається характеристикою конкретного посягання, зокрема місцем, способом, обстановкою його вчинення, наявністю певного знаряддя, ступенем реалізації злочинного наміру, кількістю потерпілих тощо) [20, с. 105–106].

Також до кримінально-правових чинників, на думку науковців, належать: «1) значний ступінь суспільної небезпечності цього діяння; 2) негативна динаміка активізування цих діянь; 3) необхідність кримінально-правового забезпечення конституційної гарантії...; 4) наявність причин та умов учинення злочину, які неможливо усунути без застосування кримінальної відповідальності» [21, с. 8; 22, с. 8], а також «наявність суспільно небезпечних діянь..., ступінь суспільної небезпеки діянь,

ідентифікаційна достатність ознак зі злочинами в цій сфері, реальність кримінально-правового впливу на діяння» [23, с. 14].

Із зазначеного видно, що немає єдиного підходу до визначення обумовленості кримінальної відповідальності через призму кримінально-правових чинників. Обумовленість кримінально-правових чинників встановлюється суспільною небезпечністю злочинів проти здоров'я особи. Адже попередні кримінальні кодекси (1922, 1927 та 1960 років) містили статті, що з певними стилістичними відмінностями визначали суспільно небезпечні протиправні діяння, які завдавали шкоди здоров'ю особи. Так, «ці злочини є одними з найстаріших діянь, передбачених кримінально-правовими заборонами, і фактично разом зі злочинами проти життя та власності є «колискою» кримінального права» [24]. Суспільно небезпечні протиправні діяння, що є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочинів проти здоров'я особи, спричиняють наслідки, що завдають іноді непоправної шкоди здоров'ю особи.

На нашу думку, обґрунтування обумовленості кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи через кримінально-правові чинники передбачає встановлення певних ознак кожного конкретного злочину. Тому особливість кримінально-правових чинників впливає зі шкоди, заподіяної здоров'ю особи, що тісно пов'язана з об'єктивними й суб'єктивними ознаками складу злочинів.

«Ідея обумовлення справедливості встановлення кримінальної відповідальності за низку злочинних діянь пов'язана з наявністю в цьому суспільної потреби» [1]. «Умовно процес генези норми права можна зобразити так: суспільні відносини – умови життя – потреби – інтереси – цілі – воля законодавця – норма» [25, с. 21–27]. «Об'єктивні соціальні потреби формують зміст закону про кримінальну відповідальність не безпосередньо, а враховуючи свідомість і волю законодавця» [1].

Головним чинником, що обґрунтовує встановлення й збереження кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи, є суспільна небезпечність, для якої характерні два показники: характер і ступінь суспільної небезпечності цих злочинів, а також суспільно небезпечні наслідки.

Кримінологічні чинники. На сьогодні існують певні проблеми в розмежуванні кримінально-правових і кримінологічних чинників. Причинами неоднозначності є такі позиції науковців: «кримінологічні фактори визначають, що головним чинником встановлення та подальшого збереження кримінальної відповідальності ... є суспільна небезпечність діянь, передбачених ... Кримінальним кодексом (КК) України, на ступінь якої впливає, передусім, соціальна цінність суспільних відносин...» [3, с. 9]; «а) соціальна цінність охоронюваних суспільних відносин; б) соціальні властивості наслідків порушення (неможливість повного усунення наслідків та їх тяжкість); в) зміст вини; г) соціальне становище суб'єкта злочину» [4, с. 9–10]. На нашу думку, усі зазначені обставини є передумовою кримінально-правових, а не кримінологічних чинників.

Інші науковці зауважують, що в межах суспільної небезпечності споглядаються соціальні властивості об'єкта посягання, тяжкість наслідків, поширеність зазначених порушень та інші питання [6, с. 9]. Аналізуючи таку позицію, можна зробити висновок про те, що досліджується чинна норма КК України, а не визначаються передумови криміналізації. Некоректними є думки науковців, які виокремлюють кримінологічні чинники, констатуючи значну поширеність певних посягань у суспільстві останніми роками [8, с. 12], а також те, що «на суспільну небезпечність впливають: соціальна цінність охоронюваних суспільних відносин; динаміка поширення суспільно небезпечних явищ; соціальні властивості шкоди (необхідність повного усунення наслідків і їх тяжкість), суб'єктивне ставлення особи до дії, яку вона вчинила» [26, с. 8]. Тому не викликає сумнівів, що для ефективної боротьби зі злочинністю потрібні повні й точні знання про справжній стан цього явища, що, передусім, потребує відомостей про рівень, структуру, динаміку, географію злочинності, а також осіб, які вчинили злочини [27, с. 92].

Найбільш доречною є позиція науковців, які під час дослідження кримінологічних чинників певного злочину (злочинів) виділяють такі обставини: «а) значна поширеність аналізованого виду посягань; б) рівень, структура та динаміка;

в) причини й умови» [9, с. 14–15], або «поширеність діянь, що підлягають криміналізації, рівень, структура та динаміка цих деліктів, особа винного, обсяг заподіяної шкоди, причини й умови, що сприяють деліктам, прогнозування доцільності криміналізації діяння» [23, с. 14].

Отже, для окреслення кримінологічних чинників потрібно визначити стан, структуру та динаміку злочинів проти здоров'я особи, що передували прийняттю КК України 2001 р.

Аналізуючи статистичні дані МВС України про кількість злочинів проти здоров'я особи в Україні за період 1997–2000 рр., згідно з КК України 1960 р., можна зробити висновок про структуру таких злочинів:

умисного тяжкого тілесного ушкодження (ст. 101 КК України 1960 р.): 1997 р. – 43,88 %, 1998 р. – 38,62 %, 1999 р. – 41,11 %, 2000 р. – 41,42 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;

умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 102 КК України 1960 р.): 1997 р. – 43,88 %, 1998 р. – 47,2 %, 1999 р. – 46,55 %, 2000 р. – 46,69 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;

умисного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, заподіяного в стані сильного душевного хвилювання (ст. 103 КК України 1960 р.): 1997 р. – 0,7 %, 1998 р. – 0,71 %, 1999 р. – 0,5 %, 2000 р. – 0,47 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;

тяжкого умисного тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 104 КК України 1960 р.): 1997 р. – 1,4 %, 1998 р. – 1,49 %, 1999 р. – 1,33 %, 2000 р. – 1,28 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;

необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 105 КК України 1960 р.): 1997 р. – 3,59 %, 1998 р. – 4,15 %, 1999 р. – 4,04 %, 2000 р. – 3,5 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;

умисного легкого тілесного ушкодження (ст. 106 КК України 1960 р.): 1997 р. – 4,9 %, 1998 р. – 5,96 %, 1999 р. – 5,26 %, 2000 р. – 5,44 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;

побоїв і мордування (ст. 107 КК України 1960 р.): 1997 р. – 0,7 %, 1998 р. – 0,82 %, 1999 р. – 0,57 %, 2000 р. – 0,59 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;
зараження венеричною хворобою (ст. 108 КК України 1960 р.): 1997 р. – 0,82 %, 1998 р. – 0,81 %, 1999 р. – 0,52 %, 2000 р. – 0,44 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи;
зараження вірусом імунодефіциту людини (ст. 108–2 КК України 1960 р.): 1997 р. – 0,07 %, 1998 р. – 0,2 %, 1999 р. – 0,08 %, 2000 р. – 0,12 % відносно інших злочинів проти здоров'я особи.

Динаміку злочинності проти здоров'я особи протягом 1997–2000 рр. наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Рік Стаття	1997 р., %	1998 р., %	1999 р., %	2000 р., %
Ст. 101	27,4	22,5	25,4	24,69
Ст. 102	24,57	24,66	25,79	24,96
Ст. 103	30,52	28,53	21,33	19,6
Ст. 104	26,32	26,1	24,59	22,93
Ст. 105	24,17	26,07	26,89	22,5
Ст. 106	23,51	26,63	24,95	24,89
Ст. 107	27,15	29,35	21,85	21,6
Ст. 108	32,64	30,13	20,54	16,66
Ст. 108–2	16,04	40,74	18,51	24,69

Отже, відповідно до статистичних даних щодо злочинів проти здоров'я особи, можемо стверджувати, що такі показники є передумовою криміналізації цих діянь у КК України 2001 р. Протягом чотирьох років (1997–2000 рр.) статистична крива має такий вигляд. **Умисних тяжких тілесних ушкоджень (ст. 101 КК України 1960 р.)** в 1997 р. було зареєстровано 7602, а в 1998 р. – 6243, що на 8,6 % менше; 1998 р. крива збільшилась на 17,87 %; 1999 р. спостерігається зменшення рівня до 12,87 % та 2000 р. – 2,76 %. Відповідно до зазначених показників, можна зробити висновок про те, що умисне тяжке тілесне ушкодження кількісно змінилося саме в період 1998 р.

Умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. 102 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 7603,

а в 1998 р. – 7630, що на 0,3 % менше, ніж попереднього року; 1998 р. їх кількість також на 4,58 % зменшилася; збільшилися показники 1999 р. (на 3,12 %) та 2000 р. (на 6,6 %).

Умисних тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання (ст. 103 КК України 1960 р.), у 1997 р. було зареєстровано 123, а в 1998 р. – 115, що в процентному відношенні становить 6,5 %; 1999 р. – 25,2 %; суттєво знизився рівень цього виду злочину в період 1999–2000 рр. – на 6,14 %; 2001 р. – 11,39 %.

Фактів заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 104 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 244, а в 1998 р. – 242, що на 0,8 % менше; схожа тенденція до зниження рівня наявна була і протягом наступних років: 1999 р. – 5,78 %; 2000 р. – 6,57 %; 2001 р. – 33,8 %.

Необережних тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. 105 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 623, а в 1998 р. – 672, що на 7,86 % більше; кількісні показники збільшувалися й протягом наступних років: 1999 р. – 3,12 %, 2000 р. – 16,3 % та 2001 р. – 11,03 %.

Умисних легких тілесних ушкоджень (ст. 106 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 815, а в 1998 р. – 964, тобто відбулося збільшення справ на 13,27 %; інша ситуація спостерігалася наступними роками, коли почав збільшуватися рівень злочинності цього виду: 1999 р. – 6,23 %, 2000 р. – 0,22 %, 2001 р. – 16,87 %.

Побоїв і мордувань (ст. 107 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 123, а в 1998 р. – 133, що на 8,1 % більше; надалі можна констатувати тенденцію до зменшення їх кількості: 1999 р. – 25,56 %, 2000 р. – 1,01 %, 2001 р. – 16,32 %.

Фактів зараження венеричною хворобою (ст. 108 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 143, а в 1998 р. – 132, що в процентному відношенні становить на 7,6 % менше; 1999 р. показники зменшилися на 31,81 %, 2000 р. – на 18,88 %, а 2001 р. – на 87,61 %.

Заражень вірусом імунодефіциту людини (ст. 108–2 КК України 1960 р.) в 1997 р. було зареєстровано 13, а в 1998 р. – 33, що на 153,84 % більше, ніж протягом попереднього періоду;

1999 р. – 54,54 %; 2000 р. – на 33,33 % та 2001 р. на 1290 %, відповідно, більше.

Досліджуючи кримінально-правові чинники злочинів проти здоров'я особи, що обумовлюють кримінальну відповідальність, встановлено, що на криміналізацію діяння впливає ступінь суспільної небезпечності, що є наслідком шкоди заподіяної здоров'ю особи. До кримінологічних чинників цих злочинів належать обставини, що передували прийняттю КК України 2001 р., а отже, на криміналізацію злочинів проти здоров'я особи впливають:

- 1) поширеність у суспільстві посягань на здоров'я особи;
- 2) динаміка злочинів проти здоров'я особи на території нашої держави;
- 3) структура й стан злочинності, зокрема показники злочинів проти здоров'я особи, що за аналізований період залишаються стабільними, хоча й занадто високими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пашенко О. О. Щодо соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми / О. О. Пашенко // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р.) / упоряд. : Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 401–404.

2. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Белова. – К., 2007. – 19 с.

3. Гринчак С. В. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини: підстави кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Гринчак. – Х., 2007. – 20 с.

4. Заславська М. Г. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. Г. Заславська. – Х., 2006. – 18 с.

5. Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Копотун. – К., 2008. – 20 с.

6. Пащенко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Пащенко. – Х., 2004. – 20 с.

7. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. І. Осадчий. – К., 2004. – 36 с.

8. Швидченко І. Г. Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. Г. Швидченко. – К., 2009. – 19 с.

9. Гороховська О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство через необережність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Гороховська. – К., 2003. – 18 с.

10. Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. І. Слуцька. – К., 2010. – 20 с.

11. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та

кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. І. Мельник. – К., 2002. – 32 с.

12. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Доляновська. – К., 2008. – 18 с.

13. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Дудоров. – К., 2007. – 34 с.

14. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністративної виправної установи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю. В. Орел. – Д., 2008. – 20 с.

15. Радіонов І. І. Кримінальна відповідальність за бандитизм : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. І. Радіонов. – Х., 2004. – 19 с.

16. Орлеан А. М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. М. Орлеан. – Х., 2003. – 20 с.

17. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні: перспективи розвитку та гармонізації з Європейським законодавством : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Б. Харченко. – Х., 2011. – 37 с.

18. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : [курс лекцій] / за ред. М. Й. Коржанського. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.

19. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ;

за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

20. Українське кримінальне право. Загальна частина : [підруч.] / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

21. Кириченко Ю. В. Кримінальна відповідальність за викрадення електричної або теплової енергії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю. В. Кириченко. – Д., 2009. – 20 с.

22. Шаблистий В. В. Кримінальна відповідальність за погрозу вбивством : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Шаблистий. – Д., 2010. – 20 с.

23. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. А. Мисливий. – К., 2005. – 36 с.

24. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право / А. Э. Жалинский. – М. : Велби ; Проспект, 2006. – 560 с.

25. Гришук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України / В. К. Гришук. – Львів : Львів. ун-т, 1993. – 137 с.

26. Михайлов В. Є. Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби: соціальна обумовленість та склад злочину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Є Михайлов. – Х., 2010. – 20 с.

27. Кримінологія і профілактика злочинів : [курс лекцій] : у 2 кн. / Ю. В. Александров, А. П. Гаврилишин, О. М. Джужа та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – 201 с.